

СЪС ИЛИ БЕЗ ПРЕДЛОЗИ: КОЕ Е ВЯРНОТО

СВЕТЛА КОЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

svetla@dcl.bas.bg

В статията се представя конкуренцията при употребата на именни словосъчетания, при които опората се модифицира от относително прилагателно, предпоставен качествен модификатор съществително име или задпоставен модификатор предложна група. Предлагат се тестове за разграничаване между свободни словосъчетания с качествен модификатор съществително име и съставни лексикални единици, състоящи се от две съществителни. Прави се характеристика на типа предлози, които се срещат в конкурентното словосъчетание с предложна група, и изводът, че изразяваното семантично отношение в трите конкурентни структури е еднакво, макар че се експлицира само посредством предлозите.

Ключови думи: качествен модификатор съществително име, синтактични алтернативи с предложни фрази, тестове за съставни лексикални единици, български език

WITH OR WITHOUT PREPOSITIONS: WHICH IS TRUE

SVETLA KOEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

svetla@dcl.bas.bg

The article focuses on the competition between noun phrases in which the head noun is modified by either a relative adjective, noun qualitative modifier or a prepositional phrase. Several tests are proposed to distinguish between phrases with noun qualitative modifier and compounds consisting of two nouns. The type of the prepositions that occur in the prepositional phrases is characterised, and the conclusion is drawn that the semantic dependency in the three competing structures is the same, although it is overtly expressed only through the prepositions.

Keywords: noun qualitative modifier, syntactic alternations with prepositional phrases, identification of compounds, Bulgarian language

1. Увод

В статията се представя конкуренцията при употребата на именни словосъчетания, при които опората се модифицира от относително прилагателно (*шахматен турнир*), предпоставен качествен модификатор съществително

вителино име (*шахмат турнир*) или задпоставен модификатор предложна група (*турнир по шахмат*). Предлагат се тестове (синтактични и семантичен) за разграничаване между свободни словосъчетания с качествен модификатор съществително име и съставни лексикални единици, състоящи се от две съществителни. Тези тестове са необходими, защото конструкциите с предпоставен качествен модификатор съществително име не са еднороден клас, а включват сложни думи, за които вече е възприето слятото изписване (*уебстраница*), съставни лексикални единици (*бар дама*) и свободни словосъчетания, които се изписват разделно (*фитнес инструктор*). Прави се характеристика на типа предлози, които се срещат в словосъчетания с предложна група, и изводът, че изразяваното семантично отношение в трите конкурентни структури е еднакво, макар че се експлицира само посредством предлозите. Достига се до заключение за ролята на езиковата политика при насърчаване на употребата на конкурентни синтактични структури за изразяване на дадено синтактично значение.

2. Конструкции с качествен модификатор съществително име

Редица изследвания се спират на конструкциите от две съществителни от типа *шахмат клуб*, *тенис корт*, *интернет страница* (Вачков, Вачкова/Vachkov, Vachkova 1999–2000; Балтова/Baltova 2012; Кирова/Kirova 2012, 2017; Мосъп/Mossop 2013; Буров/Burov 2015, 2021; Bagasheva 2017; Димитрова/Dimitrova 2018 и др.). В част от тях се търсят и причините за разпространението им в езика и се достига до заключението, че „старите относителни прилагателни са застинали в отдавна наложили се конструкции, докато иновативните „вторично синтетични“ конструкции (от типа *шахмат турнир*, бел. на автора) все още преобладават в езика на медиите и в професионалните жаргони, където представляват „лесни“ и „икономични“ буквални преводи от английски, а от там нахлуват и в разговорната реч“ (Буров/Burov 2015: 12).

Изказвани са различни и често противоречиви мнения за категоризацията на модифициращата част и на цялата конструкция, както и за природата на връзката между съставните части. Ще бъдат посочени по-важните от тях.

– Привеждат се доказателства за това, че конструкциите от типа *шахмат турнир* трябва да се разглеждат като сложни думи: редът на съставните части не може да се промени и не се допуска друга дума между тях; морфологично се променя само второто съществително (Балтова/Baltova 2012: 36–37). Поставят се и важни въпроси за това по какъв начин подобни единици трябва да се отразяват в речниците, и се посочва, че не съществуват лингвистични основания за разделно изписване, тъй като в българския език няма субстантивни разделни думи (Балтова/Baltova 2012: 40). Трябва да се посочи, че съставните лексикални единици са именно такива „субстантивни разделни думи“ и те се отразяват в речниците (макар и не в достатъчен обем, който да отговаря на реалното им разпространение),

например: *таен полицай* ‘служител в тайната полиция’; *шекмбе чорба* ‘чорба от варен и ситно накълцан агнешки, телешки, говежди или свински търбух’ (РСБКЕ/RSBKE 1959).

– Привеждат се доказателства в подкрепа и на противната теза, а именно, че разглежданите конструкции са свободни словосъчетания (Вачков, Вачкова/Vachkova, Vachkov 1999–2000: 158): отсъствие на съединителна морфема, която се наблюдава при част от сложните думи; собствено ударение на всяка една от съставките; възможна координация от вида „рок и поп-звезди“; кореспонденция с вида на конструкцията в езика, от който най-често се заема (английски).

– Обхватът на разглежданите групи при някои автори включва разнородни конструкции, някои от които не са от типа *шахмат турнир*, а са апозиции (широко разпространеният термин в българското езикознание е приложение), например *град герой*, *гора закрилница* (Bagasheva 2017: 10, 15), *звезди* „Мишлен“, *Мишлен звезди* (Тодорова/Todorova 2020: 192). Трябва да се отбележи, че словосъчетанията с приложения имат различна семантична и синтактична структура и не могат да се редуват със словосъчетания с относителни прилагателни или задпоставени предложни групи¹.

– Правописните правила, според които се допуска както слято писане, характерно за сложните думи (*уебстраница*), така и разделно писане, характерно за свободните словосъчетания (*тенис корт*) и съставните лексикални единици (*блок схема*), показват, че при вземането на кодификационно решение този вид конструкции се третират по различен начин (НПРБЕ/NPRBE 2002: 25; ОПРБЕ/OPRBE 2012: 52). Нещо повече, включването в словника само на примери със слято изписване създава възможност някои носители на езика неволно да се подвежат, че това е единственият правилен начин за писане². От друга страна, има наблюдения, че езиковата практика показва предпочитание към разделното писане (Мурдаров/Murdarov 2008; Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2021: 43), което е в синхрон както със синтактичната структура, така и със синтактичната традиция в българския език.

Разглежданите конструкции от две съществителни не са еднороден клас: част от тях са сложни думи, друга част – съставни лексикални единици, и трета част – свободни словосъчетания. В тази връзка следното твърдение е валидно само за част от конструкциите от две съществителни от типа *шахмат турнир*: „в семантичен план (разглежданите конструкции, бел. на автора) назовават едно понятие, което ги изравнява с простите (непроизводни и производни) лексикални единици, както и с устойчивите (атрибутивни и апозитивни) словосъчетания. Като лексикални единици те са възпроизводими в речта и не се създават всеки път за нуждите на комуникацията, което е характерно за свободните синтактични словосъчетания, описващи определени ситуации“ (Балтова/Baltova 2012: 36).

Можем да обобщим, че простите, сложните (*кандидат-студент*, *биопродукт*, *уебстраница*) и съставните лексикални единици (*червен пипер*,

бизнес климат) обозначават едно понятие (конкретен или абстрактен обект от действителността). Със свободните словосъчетания също се назовава обект от действителността, но обозначаващото от тях понятие се стеснява от значението на модификаторите към опорното съществително по начин, който се сигнализира от вида на синтактичната връзка, като от това не произтича назоваването на ново понятие (*нов корт, голям корт, корт за игра, тенис корт, корт за тенис, корт за бадминтон*). Следната дефиниция: „сложни думи, чиято опора е категориалната част, а първият компонент модифицира нейното значение, като го ограничава“ (Кирова/Kirova 2017: 57), която на пръв поглед е подобна, не показва по какъв начин сложната дума може да се разграничи от свободно словосъчетание.

Както е прието в българската правописна система, простите и сложните думи се изписват като една графична цялост, като сложните думи могат да се изписват и полуслято, а съставните думи и свободните словосъчетания се изписват разделно и се състоят от две или повече графично разделени думи (освен ако за дадена съставна дума писмената практика не е засвидетелствала друга употреба). Колебания при правописа може да произтичат от формално еднаквата синтактична структура на съставните думи от две съществителни и свободните словосъчетания от две съществителни, но те се различават както семантично (както беше посочено), така и синтактично. Структурите от две съществителни могат да бъдат: а) свободни словосъчетания, в които първото съществително изразява качествена характеристика на второто (*тенис корт*), количествена характеристика на второто (*филия хляб*) или апозиция (*баба Мария, очи череши*); б) съставни лексикални единици (*шкембе чорба, блок схема*) или в) сложни думи (*айскафе*). Разграничаването на сложните думи е свързано с кодификаторската практика, а идентифицирането на съставните лексикални единици е лексикографска задача. Важно е да се подчертае разделното писане при съставните лексикални единици и свободните словосъчетания (когато са конструкции от две съществителни, едното от които е предпоставен качествен модификатор).

3. Тестове за разграничаване на съставни лексикални единици и свободни словосъчетания

Съставните лексикални единици обединяват множество типове, които най-общо можем да разделим на две групи: а) изрази, които са семантично и синтактично композиционни, но се използват за означаване на едно понятие, и б) изрази, които са напълно лексикализирани и са с различна степен на семантична и синтактична композиция (непрозрачност). Първият тип съставни лексикални единици се определя трудно, съставните им части изразяват значението, с което участват както в конкретната съставна лексикална единица, така и поотделно, но като съставна единица те обозначават композиционно значението на едно понятие и са конвенционализирани за неговото именуване (*червен пипер, бизнес дама*). Лексикализирани

ните изрази може да са фиксирани – такива, които не се променят нито по отношение на реда на думите, нито по отношение на изразяваните граматични характеристики (*благодарение на*), и полуфиксирани – такива, при които съставните части и техният ред са фиксирани, но (някои от) съставните части могат да изразяват определени граматически значения в рамките на определени граматически категории (*гола праскова, голи праскови*) и/или се допуска вмъкване на други лексикални единици в състава на израза (*изнасям доклад и изнасям интересен доклад*). Разглежданите конструкции от две съществителни, едното от които е предпоставен качествен модификатор, ако са съставни лексикални единици, принадлежат към първата група в класификацията.

Едно от основанията за класифицирането на конструкциите от две съществителни от типа *шахмат турнир* като сложна дума е, че между отделните части на словосъчетанието не могат да се разположат клитики. В едно от малкото изследвания за български, в които се търси процедура за идентификация на конструкциите (Балтова/Baltova 2012: 36), се посочват граматични примери с пълни форми на притежателни местоимения и неграматични примери с кратки форми на притежателни местоимения (*нашият тенис корт; *тенис ни корт*). Тази зависимост обаче е приложима и към т.нар. неизменяеми прилагателни: *серт, инат, сербез, късметлия* и т.н. (*нашият сербез съсед, *сербез ни съсед*); към съществителните, които са количествени модификатори на други съществителни (*моята филия хляб, *филия ми хляб*); както и към всички нечленувани предпоставени прилагателни или числителни (**нов ни съсед, *втори ни изпит*) и се дължи на зависимостта, че кратките притежателни местоимения следват членуваната дума в именно словосъчетание (или дума, чиято референция е генерично определена – *баба ми*).

Като надеждни тестове за това дали дадена конструкция от две съществителни е свободно словосъчетание, или не, се използват следните възможности: включване на модифициращото съществително в съчинително словосъчетание или независимо разширяване на двата конституента с подчинени части (Payne, Huddleston 2002, 451): ако елементите на конструкцията могат да се координират или могат да се модифицират поотделно, конструкцията е свободно словосъчетание. А. Багашева, като се позовава И. Плаг (Plag 2003), заключава, че за български само независимото разширяване на двата конституента с подчинени части е критерий за образуване на свободно словосъчетание (Bagasheva 2017: 7). Такъв тест обаче обособява в една група словосъчетанията с приложение, словосъчетанията със съществително – качествен модификатор, и съставните лексикални единици от две съществителни (**добрият поет известен герой, *бърз шахмат малък турнир, *известен бар фрапантна дама*), а в друга група – словосъчетанията със съществително – количествен модификатор (*голяма чаши горещо кафе*), и следователно не е релевантен за идентифицирането на словосъчетанията със съществително – качествен модификатор.

Предлагаме синтактичен тест с въпросителната частица *ли* към конструкции от две съществителни с първи компонент – качествен модификатор, който разграничава случаите на свободни словосъчетания (позволяват общ въпрос към модификатора и редуване на съществителното име – качествен модификатор, с прилагателно) от случаите на съставни лексикални единици (не позволяват общ въпрос към модификатора и следователно са неразчленима цялост). В следните примери³ конструкцията със съществително име – качествен модификатор, е разделена от въпросителната частица *ли*, а елиптичната структура при повторението на опората е с прилагателно (*пилешка супа, шахматен турнир, естраден певец, спортен инструктор*): общият въпрос е към модифициращото съществително или към модифициращото прилагателно.

- 1.а. *Боб ли е чорбата, или пилешка?*
- 1.б. *Тенис ли е турнирът, или шахматен?*
- 1.в. *Рок ли е певецът, или естраден?*
- 1.г. *Фитнес ли е инструкторът, или спортен?*

За съпоставка се представят и съответните изречения, в които въпросът е зададен към цялото именно словосъчетание на първия и на втория конституент от съчинителното словосъчетание (във втория – опората е изпусната):

- 2.а. *Боб чорба ли ще ядеш, или пилешка?*
- 2.б. *В тенис турнир ли да участваме, или в шахматен?*
- 2.в. *Рок певец ли да поканим, или естраден?*
- 2.г. *Фитнес инструктор ли са назначили, или спортен?*

Тестът с въпросителната частица *ли* показва, че там, където е приложим, конструкциите се състоят от два разчленими компонента, от което следва, че няма основания да се приемат за съставна лексикална единица (или за сложна дума), за разлика от случаите, в които задаването на общ въпрос към първия компонент е неграматично (първите два примера са с първи конституент – сложно съществително):

- 3.а. **Асистент ли е режисьорът, или главен? (асистент-режисьор)*
- 3.б. **Авто ли е клубът, или музикален? (автоклуб)*
- 3.в. **Бизнес ли е дамата, или светска? (бизнес дама ‘жена, която се занимава с производствена, търговска или друга професионална дейност’⁴)*
- 3.г. **Бизнес ли е климатът, или вътрешен? (бизнес климат ‘съвкупността от икономически условия за провеждане на бизнес, включващи данъчната структура, наличността, качеството и цената на обществените услуги, законодателната и административната уредба, отнасящи се до бизнеса, наличността и квалификацията на човешките ресурси, цената на труда, наличната инфраструктура, качеството на живота и др.’)*

Предлаганият тест може да се разглежда като разновидност на теста за координация от вида „рок и поп-звезди“ (Вачкова, Вачков/Vachkova, Vachkov 1999–2000: 158). По-долу последователно се представят изречения, в които съществително – качествен модификатор, и модифициращо прилагателно са свързани съчинително (4.), и такива, в които подобно свързване е неграматично (5.в. и 5.г.); отново примерите в 5.а. и 5.б. съдържат сложна дума, а в 5.в. и 5.г. – съставна лексикална единица:

- 4.а. *Имаме два вида чорба: боб и пилешка.*
 4.б. *Ще организираме два турнира: тенис и шахматен.*
 4.в. *Ще поканим двама изпълнители: рок и естраден.*
 4.г. *Назначени са двама инструктори: фитнес и спортен.*
- 5.а. **Познавам двама режисьори: асистент- и главен.*
 5.б. **Ще създадем два клуба: авто- и музикален.*
 5.в. **Срещнах две дами: бизнес и светска.*
 5.г. **Стремим се да създадем разнообразен климат: бизнес и вътрешен.*

Предпоставените модификатори – съществителни имена (част от които имат алтерации с модификатор – относително прилагателно), характеризират опората по начина, по който я характеризира относителното прилагателно⁵. В структурите с относително прилагателно и опорно съществително между главната и подчинената част не може да се разполага друга дума освен въпросителната частица *ли* и в редки случаи, ако относителното прилагателно е членувано, – кратка форма на притежателно местоимение: *оперната ли певица покани, или естрадната?; оперната ни певица; *оперна ни певица.*

В заключение, ако конструкцията позволява задаване на общ въпрос към модифициращото съществително, тя може да се класифицира като свободно словосъчетание; ако общ въпрос към първото съществително не е възможен, конструкцията е или сложна дума, или съставна лексикална единица (*асистент-режисьор, бар дама, бизнес климат*).

Предлагаме и семантичен тест за разграничаване на съставна лексикална единица от свободно словосъчетание: ако някоя от разглежданите конструкции допуска алтерация със същото значение с предложна група, то това е свободно словосъчетание (6.), в противен случай е съставна лексикална единица (7.):

- 6.а. *бизнес кариера и кариера в бизнеса*
 6.б. *фитнес уред и уред за фитнес*
 6.в. *тенис ракета и ракета за тенис*
 6.г. *бизнес план и план за бизнес*
- 7.а. *блок схема и *схема в блок*
 7.б. *бизнес парк и *парк за бизнес*

7.в. *стерео микроскоп* и **микроскоп със стерео*

7. г. *секс бомба* и **бомба за секс*

Бизнес план е свободно словосъчетание, защото и *бизнес план* и *план за бизнес* реализират значението ‘начална разработка, система от разчети за бъдещето развитие на конкретна стопанска дейност, който се изработва при стартиране на нов бизнес или при разширяване на съществуващ бизнес; включва целите, технологиите, необходимите ресурси, пазарното участие и стратегия, основни финансови резултати и очаквания, срокове’. *Бизнес парк* е съставна лексикална единица, защото словосъчетанието **парк за бизнес* не реализира значението ‘специално обособен, отдалечен от града парцел земя, върху който е изграден сграден комплекс на административни и производствени учреждения’ и т.н. По този начин (посредством тестове: синтактични и семантичен) съставните лексикални единици могат да бъдат разграничени от свободните словосъчетания.

4. Конкуренция на качествени модификатори съществителни имена, с предложни групи и/или с относителни прилагателни

На равнище свободни словосъчетания конкуренцията между трите структури: с качествен модификатор съществително име, с предложна групи и/или с относително прилагателно, е отбелязвана от изследователите (Ковачева/Kovacheva 2006; Буров/Burov 2015, 2021 и др.). Насочваме вниманието си към значението на предлозите и към изразяването на семантичното отношение в конкуриращите се синтактични структури.

При предпоставен модификатор – прилагателно или съществително име, семантичното отношение не се изразява експлицитно (*офисна техника*, *офис техника*), при задпоставен модификатор – предложна група (*техника за офис*), семантичното отношение се изразява от предлога. В някаква степен подобна теза се застъпва от Л. Кирова: конструкциите „изразяват многобройни тематични отношения, свързани с различни семантични роли на зависимия член“ (Кирова/Kirova 2017: 63). Въпросът за тематичните отношения между конституентите на разглежданата конструкция от две съществителни (N_1N_2) е разглеждан относително детайлно (Gagne, Shoben 1997), например N_2 for N_1 ‘ N_2 има предназначение за N_1 ’⁶ (*тенис игрище* и *игрище за тенис*), N_2 uses N_1 ‘ N_2 използва N_1 ’ (*вакуум апарат* и *апарат с вакуум*), N_2 derived from N_1 ‘ N_2 произтича от N_1 ’ (*бизнес печалба* и *печалба от бизнес*) и др. Тематичните отношения изразяват характера на семантичната връзка между двата конституента.

Между конструкциите: относително прилагателно, главно съществително; съществително – качествен модификатор, главно съществително; главно съществително, предложна група, има отношение на синтактична алтернация, при която семантичното отношение се запазва, но се изразява

формално по различен начин: чрез съгласуване между прилагателното и съществителното, чрез прилагане между двете съществителни или посредством предлога при конструкцията със задпоставена предложна група.

Чрез предлозите на лексикално равнище се предава семантичното отношение, което се изразява и от останалите две кореспондиращи структури, макар и имплицитно. Най-честите предлози, с които се образува алтернативно словосъчетание с предложна група, са: *за, на, с, по, в*⁷.

8. „За“ със значение предлог, ‘означаващ, че нещо е подходящо, уместно за определена цел, време, човек и т.н.’: *скисьоръжение*⁸ и *сьоръжение за ски*; *офис техника | оборудване | мебели | стол, офисна техника, офисно оборудване, офисни мебели, офисен стол* и *техника | оборудване | мебели | стол за офис*; *тенис корт | ракета и корт | ракета за тенис; голф игрище и игрище за голф; фитнес център | зала | салон | сектор | клуб | уреди и център | зала | салон | сектор | клуб | уреди за фитнес; бинго зала и зала за бинго; допинг контрол и контрол за допинг; кафе машина и машина за кафе; секс робиня | туризъм | телефон и робиня | туризъм | телефон за секс* и др.

9.а. „На“ със значение предлог, ‘въвеждащ отношение между вършител, изпълнител, притежател и под. и неговия предмет на дейност, собственост и под.’: *фолк | рок | джаз | чалга певец | изпълнител и певец | изпълнител на фолк | рок | джаз | чалга* и др.

9.б. „На“ със значение предлог за ‘означааване на свойство, качество, аспект на нещо или някого’: *кафе вкус и вкус на кафе; домино ефект и ефект на домино*.

9.в. „На“ със значение предлог, ‘въвеждащ оръдие, машина, оборудване, инструмент, игра и под.’: *бинго игра и игра на бинго; шах игра и игра на шах* и др.

10. „С“ със значение предлог, ‘въвеждащ предмет, вещество и т.н., което служи като инструмент или средство за извършването на дадено действие или за постигането на определен резултат’: *бънджи скокове и скокове с бънджи; дрон снимки и снимки с дрон* и др.

11.а. „По“ със значение предлог, ‘означаващ предназначение или качествена характеристика’: *шахматен турнир, шахматно състезание, шахмат | тенис | ски турнир | състезание и турнир | състезание по шахмат | тенис | ски; йога | фитнес | шахмат инструктор и инструктор по йога | фитнес | шахмат* и др.

11.б. „По“ със значение предлог, ‘въвеждащ средство или среда, в която се осъществява комуникация или друг вид обмен на информация, или дейност, свързана с такъв обмен’: *радиопредаване и предаване по радиото; имейл съобщение и съобщение по имейл* и др.

12. „В“ със значение ‘предлог за въвеждане на (абстрактно) място, включително институция, където нещо съществува, намира се, осъществява се или с което нещо или някой се свързва’: *офис сътрудник* и *сътрудник в офис*; *екипън герой* и *герой в екипън*; *кино звезда* и *звезда в киното*; *радио говорител* и *говорител в радио* и др.

При сравнение на кореспондиращите синтактични структури се вижда, че чрез предлога се изразява семантичното отношение, а при словосъчетанията с относително прилагателно или предпоставено съществително – качествена модификатор, семантичното отношение е същото, но е имплицитно. При конструкциите с относително прилагателно отношението на подчинение има морфологичен израз (съгласуване), докато при конструкциите с две съществителни отношението на подчинение няма морфологичен израз. С други думи, наблюдава се скала на намаляване на експлицитното изразяване на семантичното отношение и на използването на езикови средства за формално изразяване на синтактична зависимост.

конструкция с предлог → конструкция с прилагателно → конструкция със съществително		
експлицитна семантика	имплицитна семантика	имплицитна семантика
експлицитна зависимост	експлицитна зависимост	имплицитна зависимост

5. Семантични и синтактични предлози

Предлозите се класифицират като неизменяеми думи, които означават отношения между разнородни части на изречението (Ницолова/Nitsolova 2008: 453) или отношения между явления, изразени с пълнозначни части на речта (Кударов/Kutsarov 2007: 136). Може да се идентифицират две основни групи предлози: синтактични и семантични, които се илюстрират от следния пример на Н. Чомски (Chomsky 1965: 101):

13.а. *He [VP [V decided on] [NP the boat]].* (английски)

‘Реши за (относно) лодката.’

13.б. *He [VP [V decided] [PP [P on] [NP the boat]]].* (английски)

‘Реши на лодката.’

В първото изречение реализираният предлог е **синтактичен** (един предикат и два аргумента: субект и обект; предлогът се интерпретира само като падежен маркер), а във второто – **семантичен** (два предиката: глаголен и предложен, всеки от които има аргументи).

14.а. PRED *decided* (NP₁, on NP₂)

14.б. PRED₁ *decided* (NP₁, PRED₂); PRED₂ *on* (NP₂)

Разликата се илюстрира и от факта, че двете употреби могат да се появят съвместно:

15. *He* [VP [V' [V *decided*] [*on* NP *the boat*]] [PP [P *on*] [NP *the boat*]]].
'Реши за лодката на лодката.' (английски)

Двете групи предлози се наричат съответно още семантично „празни“ и същински предлози (Sanlippo et al. 1999: 70). Означават се и като предикативни (формални) и предикативни предлози (Ницолова/Nitsolova 2008: 456), тъй като се приема, че предикативните предлози предполагат наличие на друг предикат в семантичната структура на изказването, който не е изразен на синтактично равнище, например *Говорим на гарата* имплицира както че говорим, така и че се намираме на гарата (Ницолова/Nitsolova 2008: 456–457). Интерпретацията на предлозите може да се направи на няколко равнища: лексикално – дали са отделни лексикални единици, или образуват съставна лексикална единица с друга дума; синтактично – дали са главна част на предложно словосъчетание, или не; морфологично – дали са падежни маркери, или не; семантично – по какъв начин може да се интерпретира значението им: самостоятелно или комплексно – заедно със значението на друга дума. Разглеждаме синтактичните предлози като думи, чието значение се интерпретира съвместно със значението на друга дума и следователно самостоятелно не са предикати, но тъй като са падежни маркери (на абстрактно равнище в български), те са главна част на предложно словосъчетание. От друга страна, семантичните предлози имат самостоятелно значение и са предикати (макар и от различен тип в съставка с предикатите, които са опора на изречение) (Коева/Коева 2012). Семантичните предлози също са падежни маркери (на абстрактно равнище в български) и главна част на предложно словосъчетание.

5.1. Синтактични предлози

Синтактичните предлози могат да се класифицират като семантично „празни“ – определят се от семантиката на глагола, съчетават се с точно определен глагол (или друга пълнозначна дума, бел. на автора), не могат да се заменят със синоними или близки синоними, в други езици конструкцията може да се изразява без предлог и в някои подходи се определят като падежни маркери (Sanlippo et al. 1999: 70).

16.а. *Благодаря на публиката за подкрепата през целия мач.*⁹

16.б. *Спасибо зрителям за их поддержку на протяжении всего матча.* (руски)

Селекцията на синтактичните предлози зависи от предикативната опора и по тази причина синтактичните предлози могат да се интерпретират като част от (глаголния) предикат, маркиращ падежно аргумент, т.е. изразяват определен тип синтактична зависимост между предиката и неговия

аргумент (*влият се от, внимавам за, завися от, разчитам на, сменям се с, тревожа се за, уповавам се на, ядосвам се на* и мн. др.). Глаголният предикат селектира комплементна именна групи, а предлогът е падежен маркер (за български падежното отношение се изразява посредством предлозите и няма друга морфологична реализация).

17. Но докато ученият се уповава на изследването, писателят предпочита разследването.

Предлага се синтактичните предлози да се разглеждат като съставни лексикални единици заедно с глагола (Коева/Коева 2012: 68), но тази дискусия остава извън нашата задача. Може да се добави, че аргументът, въведен с такъв предлог, е винаги експлицитен. Наблюдават се случаи, при които при един предикат може да има повече от един предлог, единият от които – синтактичен:

18.а. *За този ефект не **разчитайте на** атрактивно лого или авангарден дизайн.*

18.б. *По-скоро мисля, че тя **разчита на** него за защита.*

6.2. Семантични предлози

Друга част от предлозите, класифицирани като семантично „пълни“ (Sanlippo et al. 1999: 70), също може да зависят от семантиката на глагола, но самите предлози изразяват семантичната релация между предиката и съответния аргумент (адюнкт). По тази причина такива предлози могат да се появяват при различни глаголи или други части на речта (19.а. и 19.б.), изразявайки същото значение, могат да се заменят със синоними (19.в.) и (в езиците, в които не се наблюдава морфологично изразяване на падежните отношения) конструциите винаги се изразяват с предлог.

19.а. *Третата клиентка **живееше в** приюта от два месеца, тъй че с адреса нямахме затруднения.*

19.б. *Докато се **мотаеше в** Лион, тук ми се обади един човек.*

19.в. *Сякаш **живее на** друга планета.*

Семантично „пълните“ предлози са опора на предложна фраза и субкатегоризират точно един аргумент, който най-често се реализира като именна група, но може да бъде група на наречието, подчинено изречение, малко изречение или предложна група (Sanlippo et al. 1999: 70). Предложните фрази с „пълни“ предлози могат да функционират: а) като адюнкти, слабо свързани от предиката, например *The book lies on the table* (английски – ‘Книгата лежи на масата’), където предлогът *на* може да се замени с предлога *върху*, тъй като глаголният предикат изисква локативен комплемент, а не конкретен предлог; б) като модификатори¹⁰, например *John works for his father* (английски – ‘Джон работи за баща си’), където пред-

ложната фраза не може да се предскаже от глагола и семантиката, която носи (бенефактивна), може да се съчетае с други глаголи, например *John dances | bakes a cake | fixes the TV set for his father* (английски – ‘Джон танцува | пече кейк | поправя телевизора за баща си’) (Sanlippo et al. 1998: 70).

Семантичните предлози могат да се разглеждат като самостоятелни предикати (макар и друг тип). От синтактична гледна точка те се реализират като главна част на предложно съчетание, образувано от тях и именната група, която въвеждат.

Приемаме, че от семантично „пълните“ предлози, респективно от изразяваните от тях семантични отношения, зависят лексикално-семантичните ограничения към класовете съществителни, които се въвеждат от предлозите (Коева/Коева 2012: 69), както се вижда от следните примери:

20.а. – *А бе, ти какво се навърташ при моята лодка?* при телефона | коридора | вратите | гладиаторите

20.б. *Нали ме чу, че му наредих да се навърта около телефона за около пет минути и той чакал там.* при лодката | коридора | вратите | гладиаторите

20.в. *Баща ѝ навярно се навърташе в коридора.* в лодката | *телефона | *вратите | *гладиаторите

20.г. *Ще му кажеш, че като си се навъртал между гладиаторите, си чул.* между *лодката | *телефона | *коридора | вратите

В разглежданите конструкции с предложно словосъчетание (*турнир по шахмат*) предлогът е семантичен, т.е. опорното съществително е с такава семантика, че може да селектира предложен предикат, съответно семантичните предлози в свободните словосъчетания се реализират като главна част на предложно съчетание и няма съставни лексикални единици, които да съдържат семантични предлози. Носителите на езика разбират имплицитното значение на семантичното отношение при конструкциите с относително прилагателно (*шахматен турнир*) и конструкциите с предпоставен качествен модификатор – съществително име (*шахмат турнир*), защото владенето на езика предполага знание за това кои класове прилагателни или съществителни имена с кои други класове съществителни имена могат да се свързват, за да се изрази значението на определен тип семантично отношение. Например *фитнес* се съчетава със съществителни като *център | зала | салон | сектор | клуб | уреди*, а съществителните *фолк | рок | джаз | чалга* се съчетават със съществителни като *певец | изпълнител*, а не обратно, тъй като в първия случай семантиката на първото съществително е подходяща за изразяване на предназначение по отношение на опорното съществително, а във втория случай – за изразяване на предмета на дейност. Езиковата политика трябва да включва популяризиране на алтернативното използване на трите конкурентни конструкции: с относител-

но прилагателно, с предпоставен качествен модификатор съществително име и с предложна група, тъй като познаването на повече еквивалентни взаимозаменяеми структури означава по-богати изразни възможности, а използването на словосъчетанието с предложна група означава, че значението на съответния предлог е осъзнато и се пренася при използването на алтернативните словосъчетания, в които остава имплицитно.

6. Заключение

Конкуренцията при употребата на именни словосъчетания, при които опората се модифицира от относително прилагателно или от предпоставен качествен модификатор съществително име, трябва да се познава от носителите на езика и по подходящ начин да се включва като препоръка в материалите по езикова култура. Познаването на значенията на предлозите ще доведе до ясно разбиране на семантичното отношение и в останалите две структури: именни словосъчетания с относително прилагателно и с предпоставен качествен модификатор съществително име.

Важно е и намирането на ясни критерии за разграничаване на съставните лексикални единици, които се състоят от две съществителни, и свободните словосъчетания с качествен модификатор съществително име. Дали за някои от разглежданите съставни лексикални единици ще се наложи слято изписване и те формално ще се класифицират като сложни думи, ще покаже писмената практика. Останалите случаи (на разделно изписване на съставните лексикални единици, които по структура съвпадат със свободни словосъчетания) трябва ясно да се разграничат в правописните речници. В голямата си част обаче (както показват тестовете – синтактични и семантичен) конструкциите от опорно съществително и предпоставен качествен модификатор съществително име са свободни словосъчетания и няма основания за тяхното слято изписване.

В заключение, в разглеждания случай вярно е както със, така и без предлог, което трябва да се разбира като обогатяване на изразните езикови средства в българския език посредством използването на конкурентни синтактични структури (със или без предлог).

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ За различните свойства на съчинителните и подчинителните приложения виж Коева (Коева/Коева 2019) и Коева, Димитрова (Коева, Димитрова/Коева, Dimitrova 2017).

² Правени са предложения как може да се преодолее възможната неправилна интерпретация (Мурдаров/Murdarov 2008). Доколкото ни е известно, не е проследявано дали отбелязването на възможността за разделно писане със звездичка в *Официалния правописен речник на българския език* (ОПРБЕ/OPRBE 2012) е достатъчен индикатор.

³ Структурите не са често срещани, но според непредставително проучване сред носители на езика са възможни в разговорната реч.

⁴ Значенията са от *Българския уърднет* (<http://dcl.bas.bg/bulnet>).

⁵ Подобно заключение е правено и преди (Ковачева/Kovacheva 2006).

⁶ Примерите в това изречение са на английски.

⁷ Възможните предлози и техните значения не са представени изчерпателно.

⁸ Някои думи, независимо от природата им, вече е възприето да се пишат слято и се дават по този начин.

⁹ Българските примери са от *Българския национален корпус* (Коева/Коева 2014).

¹⁰ Използваната терминология не отговаря на възприетото противопоставяне между аргументи и адюнкти, в случая обозначените като адюнкти части отговарят на аргументи, а обозначените като модификатори части – на адюнкти.

ИЗТОЧНИЦИ

НПРБЕ 2002: Нов правописен речник на българския език. София, Издателство „Хейзъл“.

ОПРБЕ 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Издателство „Просвета“.

РСБКЕ 1959: *Романски, Ст.* (ред.) Речник на съвременния български книжовен език. Том 3, София, Издателство на БАН.

SOURCES

NPRBE 2002: Nov pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Izdatelstvo “Heyzal”.

OPRBE 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Izdatelstvo “Prosveta”.

RSBKE 1959: *Romanski, St.* (red.) Rechnik na savremenniya balgarski ezik. Том 3, Sofia, Izdatelstvo na BAN.

ЛИТЕРАТУРА

Балтова 2012: *Балтова, Ю.* За езиковата интерпретация и правописа на някои неологизми в българския език. – В: *Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова.* София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 221–229.

Благоева, Колковска 2021: *Благоева, Д., С. Колковска.* Проблеми на лексикографското описание на неологизмите от типа *бизнесцентър/бизнес център* в българския език. – *Български език*, № 2, с. 36–53.

Буров 2015: *Буров, Ст.* Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – *Български език*, № 3, с. 7–24.

Буров 2021: *Буров, Ст.* Безпредложение. – В: Коева, Св., Стаменов, М. (съст.). *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 2021). Том 1. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 26–38.

Вачков, Вачкова 1999–2000: *Вачков, В., К. Вачкова.* Европрилагателни: възникване, строеж, правопис. – *Български език*, № 4–5, с. 157–161.

- Димитрова 2018: *Димитрова, М.* За новите „аналитични прилагателни“ в българския и чешкия език. – *Филологически форум*, № 1(7), с. 55–62.
- Зидарова 2019: *Зидарова, В.* Динамика и иновации в лексикалната система на българския език. Пловдив, Коала прес.
- Кирова 2012: *Кирова, Л.* За един модел на сложна номинация, проникнал с турски заемки, и неговото развитие в съвременния български език. – *LiterNet*, 03.05.2012, № 5 (150) <<https://litenet.bg/publish3/lkirova/turski-iza-feti.htm>> [31.03.2021].
- Кирова 2017: *Кирова, Л.* За иновационната конструкция [N1N2] и връзката ѝ с начина на писане – слято, полуслято, разделно. – *Език и литература*, № 3–4, с. 55–74.
- Ковачева 2006: *Ковачева, М.* За повишената активност на образувания от типа *ФБР агент* и *фешън творение* от гледна точка на езиковия контакт. – В: *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*. София, Съюз на учените в България, с. 84–92.
- Коева 2012: *Коева, Св.* Предлозите. – В: *Магията на думите: Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 62–68.
- Коева 2014: *Коева, Св.* Българският национален корпус в контекста на световната теория и практика. – В: *Коева, Св. (съст.). Езикови ресурси и технологии за български*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 29–52.
- Коева: 2019: *Коева, Св.* Кои части са обособени. – В: *Доклади от Конференцията с международно участие на тема „Езикови нагласи и книжовен език“* (София, 17–18 септември 2019 г.). София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, с. 29–47.
- Коева, Димитрова 2017: *Коева, Св., Цв. Димитрова.* Особенности на семантичната и синтактичната структура на собствените имена за лица, географски обекти и организации в български език. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. София, Издателство на БАН „Проф. „Проф. Марин Дринов“, с. 304–344.
- Куцаров 2007: *Куцаров, Ив.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Мурдаров 2008: *Мурдаров, В.* Правописни правила при новите сложни думи и съставни наименования. – *Българска реч*, XIV, № 2–3, с. 23–26.
- Мосъп 2013: *Мосъп, Д.* Лексикален и семантичен трансфер от английски на български. Дисертация. София.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Тодорова 2020: *Тодорова, Б.* Именната фраза от типа [N[N]] и конкуренцията с други синтактични конструкции в съвременната българска речева практика. – *Български език*, Приложение 2020, с. 186–198.
- Bagasheva 2017: *Bagasheva, A.* On a subclass of nominal compounds in Bulgarian: The nature of phrasal compounds. – In: C. Trips, J. Kornfilt (eds.). *Further inves-*

- tigations into the nature of phrasal compounding*. Berlin, Language Science Press, pp. 81–117.
- Chomsky 1965: *Chomsky, N.* Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge (Mass.), MIT.
- Gagné, Shoben 1997: *Gagné, C. L., Shoben, E. J.* Influence of thematic relations on the comprehension of modifier–noun combinations. – *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 23(1), pp. 71–87.
- Payne, Huddleston 2002: *Payne, J. and Huddleston, R. D.* Nouns and Noun Phrases. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 323–523.
- Plag 2003: *Plag, I.* *Word-Formation in English*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sanlippo et al. 1999: *Sanlippo, A., Ananiadou, S., Gaizauskas, R., Saint-Dizier, P., Vossen, P., Bel, N., Bontcheva, K., Bouillon, P., Buitelaar, P., Busa, F., Harley, A., Kamel, M., Nogues, M.M., Montemagni, S., Diez-Orzas, P., Pianesi, F., Pirrelli, V., Segond, F., Sjøgreen, C., Stevenson, M., Gronostaj, M., Montserrat, M.V., & Zampolli, A.* EAGLES LE3-4244 Preliminary Recommendations on Lexical Semantic Encoding. Final Report.

REFERENCES

- Bagasheva 2017: *Bagasheva, A.* On a subclass of nominal compounds in Bulgarian: The nature of phrasal compounds. – In: C. Trips, J. Kornfilt (eds.). *Further investigations into the nature of phrasal compounding*. Berlin, Language Science Press, pp. 81–117.
- Baltova 2012: *Baltova, Yul.* Za ezikovata interpretatsiya i pravopisa na nyakoi neologizmi v balgarskiya ezik. – In: *Magiyata na dumite. Ezikovedski izsledvaniya v chest na prof. d.f.n. Liliya Krumova-Tsvetkova*. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 221–229.
- Blagoeva, Kolkovska 2021: *Blagoeva, D., S. Kolkovska.* Problemi na leksikografskoto opisanie na neologizmite ot tipa biznestsentar/biznes tsentar v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, No 2, s. 36–53.
- Burov 2015: *Burov, St.* Tendentsii i promeni v savremennata balgarska gramatika. – *Balgarski ezik*, No 3, s. 7–14.
- Burov 2021: *Burov, St.* *Bezpredlozhie*. – In: Koeva, Sv., Stamenov, M. (sast.). *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”* (Sofia, 2021). Tom 1. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 26–38.
- Chomsky 1965: *Chomsky, N.* Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge (Mass.), MIT.
- Dimitrova 2018: *Dimitrova, M.* Za novite “analitichni prilagatelni” v balgarskiya i cheshkiya ezik. – *Filologicheski forum*, No 1(7), s. 55–62.
- Gagné, Shoben 1997: *Gagné, C. L., Shoben, E. J.* Influence of thematic relations on the comprehension of modifier–noun combinations. – *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 23(1), pp. 71–87.

- Kirova 2012: *Kirova, L.* Za edin model na slozhna nominatsiya, proniknal s turski zaemki, i negovoto razvitiе v savremenniya balgarski ezik. – *LiterNet*, 03.05.2012, No 5 (150) <<https://litenet.bg/publish3/lkirova/turski-izafeti.htm>> [31.03.2021].
- Kirova 2017: *Kirova, L.* Za inovatsionnata konstruktsia [N1N2] i vrazkata i s nachina na pisane – slyato, poluslyato, razdelno. – *Ezik i literatura*, No 3–4, s. 55–74.
- Koeva 2012: *Koeva, Sv.* Predlozite. – In: *Magiyata na dumite: Ezikovedski izsledvaniya v chest na prof. d.f.n. Lilia Krumova-Tsvetkova*. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 62–68.
- Koeva 2014: *Koeva, Sv.* Balgarskiyat natsionalen korpus v konteksta na svetovnata teoriya i praktika. – In: *Koeva, Sv. (sast.). Ezikovi resursi i tehnologii za balgarski*. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 29–52.
- Koeva 2019: *Koeva, Sv.* Koi chasti sa obosobeni. – In: *Dokladi ot Konferentsiyata s mezhdunarodno uchastie na tema “Ezikovi naglasi i knizhven ezik”* (Sofia, 17–18 septemvri 2019 g.). Sofia, Institut za balgarski eizk “Prof. Lyubomir Andreychin”, 2019, s. 29–47.
- Koeva, Dimitrova 2017: *Koeva, Sv., Tsv. Dimitrova.* Osobenosti na semantichnata i sintaktichnata struktura na sobstvenite imena za litsa, geografski obekti i organizatsii v balgarski eizk. – *Izvestiya na Instituta za balgarski eizk “Prof. Lyubomir Andreychin”*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 304–344.
- Kovacheva 2006: *Kovacheva, M.* Za povishenata aktivnost na obrazuvaniya ot tipa *FBR agent* i *feshan tvorenie* ot gledna tochka na ezikoviya kontakt. – In: *Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdi vliyaniya i globalizatsiya*. Sofia, Sayuz na uchenite v Bulgaria, s. 84–92.
- Kutsatov 2007: *Kutsatov, Iv.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.
- Mossop 2013: *Mossop, D.* Leksikalen i semantichen transfer ot angliyski na balgarski. Disertatsiya. Sofia.
- Murdarov 2008: *Murdarov, V.* Pravopisni pravila pri novite slozhni dumi i sastavni naimenovaniya. – *Balgarska rech*, XIV, No 2–3, s. 23–26.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Payne, Huddleston 2002: *Payne, J. and Huddleston, R. D. Nouns and Noun Phrases. The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK, Cambridge University Press, pp. 323–523.
- Plag 2003: *Plag, I. Word-Formation in English*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sanlippo et al. 1999: *Sanlippo, A., Ananiadou, S., Gaizauskas, R., Saint-Dizier, P., Vossen, P., Bel, N., Bontcheva, K., Bouillon, P., Buitelaar, P., Busa, F., Harley, A., Kamel, M., Nogues, M.M., Montemagni, S., Díez-Orzas, P., Pianesi, F., Pirrelli, V., Segond, F., Sjøgreen, C., Stevenson, M., Gronostaj, M., Montserrat, M.*

V., & Zampolli, A. EAGLES LE3-4244 Preliminary Recommendations on Lexical Semantic Encoding. Final Report.

Todorova 2020: *Todorova, B. Imennata fraza ot tipa [N[N]] i konkurenciyata s drugi sintaktichni konstruksii v savremennata balgarska recheva praktika. – Balgarski ezik, Prilozhenie 2020, s. 186–198.*

Vachkov, Vachkova 1999–2000: *Vachkov, V., K. Vachkova. Evroprilagatelni: vaznikvane, stroezh, pravopis. – Balgarski ezik, No 4–5, s. 161–167.*

Zidarova 2019: *Zidarova, V. Dinamika i inovatsii v leksikalnata sistema na balgarskiya ezik. Plovdiv, Koala pres.*

✉ *Проф. д-р Светла Коева*

Секция по компютърна лингвистика

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113, София, България

✉ *Prof. Svetla Koeva, PhD*

Department of Computational Linguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 20 септември 2021

Published: 20 September 2021